
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 1, 2020 (год. XXIX), ISSN 0861-7902

Николай Стоименов (йеродякон Донат)*

Атонският превод на Йерусалимския типик.

**СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА НЯКОИ УКАЗАНИЯ В МЕСЕЦОСЛОВНАТА
ЧАСТ НА ПРЕПИСИТЕ *SLAV. 13* И *ЦИАИ 201***

(Общите указания, указанията за уставните четения, паримииите, за химнографския материал и някои изменяеми части на св. Литургия)

Nikolay Stoimenov (hierodeacon Donat)

THE BULGARIAN ATHOS TRANSLATION OF THE JERUSALEM TYPIKON.

**A COMPARATIVE ANALYSIS OF SOME INSTRUCTIONS IN THE MENOLOGION
PART OF THE *SLAV. 13* AND *CIAI 201* TRANSCRIPTS**

(General instructions, instructions regarding readings, paroemias, hymnography material and some changeable parts of the Divine Liturgy)

This article is dedicated to the two known versions of the first Bulgarian translation of the Jerusalem Typikon *CIAI 201* and *Slav. 13*. The focus is on the general instructions, the instructions regarding the readings, the paroemias, and also on the instructions regarding the hymnography material, as well as the changeable parts of the Divine Liturgy in the Menologion part of the Typikon.

The comparison and analysis of the two sources demonstrate certain editorial work on all levels of the process of transcribing the manuscripts under examination; in some cases, they allow us to determine the initial text of this translation of the Jerusalem Typikon.

Keywords: *typikon, Bulgarian translation of the Jerusalem Typikon, CIAI 201, GOP Slav. 13, textological analysis, Menologion.*

Статията е посветена на двата известни на науката представителя на българския атонски превод на Йерусалимския типик *ЦИАИ 201* и *Slav. 13*. Вниманието е фокусирано върху общите богослужбни указания, богослужбните указания относно уставните четива, паримииите, относно химнографския материал, а също така и изменяемите части на Божествената литургия в месецословната част на Типика. Съпоставката и анализът на двата източника показва определена редакторска работа на всички нива в процеса на преписване на изследваните ръкописи, както и в някои случаи дава възможност да се определи състоянието на първоначалния текст на този превод на Йерусалимския типик.

Ключови думи: *типик, български превод на Йерусалимския типик, ЦИАИ 201, текстологичен анализ, месецослов.*

Историята на богослужението в средновековна България познава два превода на Йерусалимския устав или Йерусалимския типик (по-нататък също така *ЙУ* и *ЙТ*). Единият, известен като атонски превод, който тук ние ще наричаме и Първи български превод, е извършен в началото на XIV в. във Великата лавра на Атон в преводаческия кръг на *стареца Йоан*, а вторият – в края на същия век в Търновската книжовна школа по времето на св. Патриарх Евтимий. Докато Търновският превод на Йерусалимския типик е по-известен поради свързаността си с книжовната дейност на св. Патриарх Евтимий, то на атонския превод бе обърнато внимание едва в последно време.

---

* **Николай Стоименов** – докторант, Православен богословски факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, donat.stoimenov@gmail.com.

Историята на литургичните изследвания показва, че водещата през XIX и в началото на XX век руска литургическа наука или не познава българските преводи, или не ги различава от сръбските. Професорът от Московската духовна академия И. Мансветов в своя труд „Церковный устав (типик)“ посвещава отделна глава¹ на разпространението на Йерусалимския типик в южнославянските църкви, но понеже не разполага с достатъчен материал за изучаването на историята на славянските устава, той им отделя само четири страници (Мансветов 1885: 102). На тези страници разглежда само *сръбски* устава. Подобно на проф. Мансветов и проф. М. Скабалланович в своя труд „Толковый типикон“ при разглеждането на разпространението на ЙУ в южнославянските църкви² (Скабалланович 2004: 371 – 375) също пише само за сръбски преводи. Професорът в Киевската духовна академия А. А. Дмитриевски само споменава за южнославянски преписи, които е виждал по време на своята командировка в Близкия изток, като не различава сръбски от български ръкописи. Неговото съобщение е кратко, в него са отбелязани сам пет ръкописа, които е видял и описал (Дмитриевский 1890: 58).

Съществуват два известни на науката преписа, които са от средата – втората половина на XIV век и могат да бъдат отнесени към превода от кръга на стареца Йоан от Великата лавра на Атон. Това са ръкописът в хранилището на Църковния историко-архивен институт (ЦИАИ) към Светия Синод на БПЦ-БП в София със сигнатурен № 201, който в настоящата статия навсякъде споменаваме като *ЦИАИ 201*, и ръкописът от библиотеката на Православната патриаршия в град Йерусалим със сигнатура *Slav. 13*, който навсякъде в настоящата статия споменаваме като *Slav. 13*. Йерусалимският препис е открит от професора в Новорусийския и Казанския университет Н. Красноселцев (Красноселцев 1888: 16 – 17). Този ръкопис се споменава от В. Розов (Розов 1914: 33), от Ст. Кожухаров (Кожухаров 1974: 277 – 309), както и от П. Сирку (Сърку 1898: 456 – 457), без да се обръща специално внимание върху него. Софийският препис е открит от А. Пентковски, за което той съобщава в статията „Йерусалимский устав и его славянские переводы в XIV столетии“, в която дава информация и за двата превода на Йерусалимския типик (Пентковский 2003: 151 – 171). Професорът от Софийския университет И. Христова-Шомова също изследва атонския превод на ЙТ последователно в „Йерусалимский типик от библиотеката на Гръцката православна патриаршия в Йерусалим“ (Христова-Шомова 2008: 125 – 168) и във „Византийските богослужбени устава и техните славянски съответствия“ (Христова-Шомова 2012: 116 – 143). В първата статия тя се занимава с лингвистични въпроси, като мимоходом изказва лични мнения по някои литургични въпроси, а във втората статия отделя на Йерусалимския устав въобще изключително малко място.

От методологична гледна точка досега никога не е правен по-задълбочен литургичен анализ на съдържанието или текстологично сравнение на двата ръкописа. Малки части, като например тези, свързани с празника Благовещение, Чина на умиването на нозете на Велики четвъртък, както и богослужбните рубрики за 14 септември, когато е Господският празник Въздвижение на честния Кръст и успението на константинополския светител Йоан Златоуст, са разгледани в дисертацията на гл. ас. Димитър Димитров от Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – „Черепишкият типик (ЦИАИ 44) от XIV век в контекста на среднобългарската традиция на църковните устава“ (Димитров 2014: 138 – 181), без да е прилаган подробният съпоставителен метод на богослужбните рубрики ред за ред.

В настоящата статия правим съпоставителен литургичен анализ на данните, свързани с различията в богослужбните указания в двата преписа за уставните четива, паримиите, химнографския материал и изменяемите части на св. Литургия (без Евангелските и Апостолските четива) в богослужбните глави на месецословната част на *ЦИАИ 201* и *Slav. 13*, като оставяме извън рамките на настоящото изложение случаите на липсата им в единия препис, докато на същото място те присъстват в другия, поради ограничения обем.

За по-голяма систематизираност представяме открития материал в отделни групи.

1. Разлики в общите богослужбни указания по службата и за уставните четива. Такива открихме в редица случаи: за 14 септември, в общите указания за четенето на Евангелието в периода след 22 септември, за 14 октомври, 19 октомври, 20 октомври, 30 октомври, 9 ноември, 22 ноември, 2 февруари и 21 август. От тези случаи ще открием 4 – 14 септември, 14 октомври, 19 октомври и 22

¹ „Йерусалимский устав в землях славянских“.

² В главата „Район и редакции Йерусалимского устава“.

ноември. В тях непременно ще дадем и сравнителен илюстративен материал от текстовете на двата преписа:

На **14 септември** се празнува Въздвижение Господне. На тази дата се пада и денят на успението на св. Йоан Златоуст, архиепископ Константинополски. *ЦИАИ 201* и *Slav. 13* са представители на тези типичи, които все още, независимо от уговорките за пренасяне на паметта на константинополския светител заради Господския празник, дават указания как да се съедини службата на празника с тази на светителя (отделно от рубриката за службата само на празника). Подобен факт е важен пример за това, че преписите са представители на превод на доста ранна гръцка редакция на Йерусалимския типик³. В някои моменти двата преписа решават този въпрос различно. В *ЦИАИ 201* в общата служба указанията за броя на стихирите на *Господи възвах* е 8 (л. 15/30)⁴, а в *Slav. 13* – 10 (л. 23об./11–12).

14 октомври. На тази дата в *ЦИАИ 201* присъства паметта на преподобна Параскева-Петка, а в *Slav. 13* тя отсъства. *Slav. 13* пази първоначалния състав на паметите, наследен от протографа на този превод на Йерусалимския типик.

<p>СѢХЪ МѢКЪ • НАЗАРІА • ГЕРВАСІА • протасіа • келсіа • ТРО МЦН ТВОИ ГН • ПН , В • СЕ • / ВЪ ТЪ ДНЬ ПРПБНЫА ПАРСКЕВН • ТРО ТЕБЪ МТН • Н • АІ • СЕ • / КѢ СТЫМЪ ГЛА • В ПО ВЪ МТВА • и текстът на кондака ДРОУ КѢ ПРПБНЪН • ГЛА • Г • ПО ДВА ДНѢ • и текстът на кондака</p>	<p>СѢХЪ МНѢКЪ, НАЗАРІА • ГЕРВАСІА, протасіа / и келсіа • и ПРПБНАГО ѠЦА НАШЕГО КОЗМЪ КА/НОНОТВОРЦА , и СѢГО ГРА ЕПІСКОПА , МАІДНА • ВЕРЪ , СТР • СѢМЪ • СЛА • ГЛА • И • ЖРЪТВЫ СЛОВЕ/СНЫЖ , НАЗАРІА ГЕРВАСІ • и НИ • В • НА СТВН • В Ѡ • СЛА • и НИ • В • ТРО • и текстът на тропара НАРНИ МЧНІЕ И • Г-ЦИ⁵:</p>
--	---

В долното поле с киновар е
 написано на един ред: ВЪ ТЪ
 ДНЬ ПРПБНАГО ѠЦА НАШЕГО
 КОЗМН ТВОРЦА КАНОМЪ •
ЦИАИ 201 (л. 23об./21–л. 24/2)

Slav. 13 (л. 34/21-30–л. 34об./1-2)

Съпоставката на текстовете показва, че в резултат на редакторската работа в *ЦИАИ 201* са махнати богослужебни указания за стихирите на *Господи възвах*, където стихирата на слава е на мъчениците, както и за *стиховните* стихире. По такъв начин паметта на преп. Параскева е изведена на първо място. Но паметта ѝ не е била включена достатъчно органично в текста на *ЦИАИ 201*, тъй като кондаците се дават отделно е като се „прескача“ паметта на преподобна Параскева (ср. паметта на свети праведен Михаил Воин на **22.XI**. и паметта на преподобни Йоан Рилски **19.X. по-надолу**)⁶.

19 октомври. В *ЦИАИ 201* е включена паметта на преподобни Йоан Рилски, която отсъства в *Slav. 13*. В *ЦИАИ 201* новата памет не е включена в текста на устава така, както е направено с другите памети: например за **22.XI**. с паметта на св. праведен Михаил Воин (ср. и с паметта на преподобна Параскева **14.X.**). За да е по-пълно изложението, даваме паралелно текстовете на двата фрагмента за сравнение:

³ Вж. по въпроса например Пентковский 2003: 151 – 171, където той употребява термина „базова редакция“.

⁴ Показва листа и ред/редовете, където се намира в текста на дадения препис.

⁵ От нас е добавена чертица, за по-лесно разбиране на текста.

⁶ За по-голяма изчерпателност ще добавим, че в резултат на редакторската работа в *ЦИАИ 201* (включването в текста на типика паметта на преп. Параскева-Петка) при преписването е изпусната паметта на св. Козма Маюмски, допълнително добавена с киновар в долното поле на страницата на ръкописа.

Ст҃го пррка ѿнлѣ • н ст҃го
доуара мѣка • мнѣ/ его творнмь
чьстн сѣ, ꙗ • н ѿ ст҃го артемїа
ѣднѣ / Въ тѣ днѣ прѣбнаго
ѡца ншго ѿана рнльска • трѣ
ѡ тебѣ/ ѡчѣ • нцн • аї • сѣ
• ѡ гла • в • въ мтва •
текстът на кондака ∴

ЦИАИ 201 (л. 24об./3–10)

Ст҃го пррка , ѿнлѣ • и ст҃го
мѣка оуара • мнѣ / мнѣ его
творимѣ • чьсти сѣ • ꙗ • и
ѿ ст҃го артемїа • а •

Slav. 13 (л. 35/17–18)

22 ноември. В ЦИАИ 201 в резултат от въвеждането на паметта на св. праведен Михаил Воин характерът на богослужението се променя в сравнение с *Slav. 13*, където тази памет отсъства:

Ст҃го апла фнанмона н нже/ съ
ннмь въ тѣ днѣ ст҃го мнханла
воина • слоу прѣкс/ н стѣмс •
на • чтѣ ѿ жна акрагантова
• трѣ прѣ / ѡ стѣмоу мннлоу
гла • г: Црѣквь твѡ стѣ
дхѡвноѣ/ врачьство • лѣѣ твоѣ
ѡбрѣтше • съ спѣхѡ
покланѣ/ат сѣ • нсцѣленїа
недгѡ просѣще прнѣтн • н
ра/зрѣшенїе прѣгрѣшенн
жнтенскы • ты бо всѣ въ/
бѣдѣ сѣщн прѣстатель ѡвн сѣ
мнханле ∴ на лнр / слоу •
апла •

ЦИАИ 201 (л. 32об./13–21)

Ст҃го апла фїлімона , ѿ нже съ
нѣ • сѣзжа прѣкс...и стѣмс •
на стрѣни • чтѣ ѿ жна •
акрагантинова • на лѣрги • ѿ •
апла ∴

Slav. 13 (л. 45/24–л. 45об./1)

В останалите случаи откриваме разлики по отношение на указанията за броя на уставните четения за деня или за това на кой светия да са посветени тези четения:

На **20 ноември** в ЦИАИ 201 (ср. л. 32/5) отсъства указанието, което можем да видим в *Slav. 13*, че ако предпразненството се случи в неделя, то *воскресная* предхождат тези на предпразненството на Въведението в храма на Пресвета Богородица (л. 44об./3–4).

На празника Сретение Господне, **2 февруари**, има разлики в указанията за това къде се четат уставните четения. В ЦИАИ 201 останалото от него се чете на трапезата, а в *Slav. 13* – на ка (л. 53об./10 – л. 72/22 – 24).

При **30 октомври** разликата е в указанията за броя на четенията, като в *ЦИАИ 201* те са 3, а в *Slav. 13* – 2 (*ЦИАИ 201* л. 26об./9 – *Slav. 13* л. 37об./24–25).

На **9 ноември** и **21 август** се дават различни указания за това за кого от празнуваните светии са четенията и колко да са те. На **9 ноември** в *ЦИАИ 201* се указват две четения на мъчениците, а в *Slav. 13* се говори за уставните четения на преподобните (*ЦИАИ 201* л. 28об./20 – *Slav. 13* л. 40об./3–4). На **21 август** се пренася паметта на светията от 22.VIII., тъй като на 22 август е Отданието на празника Успение на Пресвета Богородица и на 21 август се дават указания да се служи служба на двамата светии. По отношение на уставните четения на утренията в *ЦИАИ 201* се указва да се чете мѣне ѿ (л. 77об./19), а в *Slav. 13* – мѣне ѿго (л. 100/27).

2. Разлика в указанията за паримииите на вечернята. Случаят е само един. Ако се случи *Благовещение* на *Велики четвъртък*, на вечернята с Божествената Литургия на св. Василий Велики в *ЦИАИ 201* се дава указание да се четат паримииите на деня, а след това – на празника 3 (л. 60/24), а в *Slav. 13* – паримииите на деня и на празника – 2 (л. 81об./6).

3. Разлики в указанията за стихирите на вечернята. Стихирите на вечернята са обособени в отделна рубрика по няколко причини. На първо място, по формален признак. По този начин може да се проследят измененията в тази служба на денонощния кръг. На второ място, наблюдава се често връзка вътре в отделните групи стихирите – в тези на *Господи възвах* и *стиховните*.

Преди всичко има няколко, в които едни и същи стихирите в единия типик се указва да се изпълняват на *Господи възвах*, а в другия – на *стиховните*. Такъв случай имаме на **4 септември**, **2 октомври**, **25 януари**, **20 юли**. Ще дадем като илюстрация за него паралелно текстовете за 20 юли:

<p>НА ГН ВЪЗВѦ СТРѦ ГЛА • А • НЕБНЫМЪ УННОМЪ • И ДРОУ/ГЫА • Г • НА СТИ ГЛА • В • СВѢТНАА ВЪСІАШѦ • ВЪЗЕ/МШН ТА КОЛЕСНИЦА • СВѢТНАННЪ СЛА ГЛА • С •/ ПРІНДѢТЕ ПРАВОСЛАВНЫ • И НИТЪ • Б •</p>	<p>НА ГИ ВЪЗВѦ, СТРѦ, ПО • ГЛА • А •, НЕБНЫМЪ УННОМЪ, И ДРОУ, СІА ГЛА • Г • ГЛА • В • СВѢТИЛА ВЪСІАШѦ, СВѢТИЛНИ НЕВѢ, СЛА • ГЛА • С • ПРѢ ПРАВОСЛАВН • / И НИ • Б •</p>
<p><i>ЦИАИ 201</i> (л. 72/5–8)</p>	<p><i>Slav. 13</i> (л. 94/17–19)</p>

В *ЦИАИ 201* на *Господи възвах* не се посочват стихирите на *слава* и *и ныне* и се дават указания за стихирите на *стиховните* на вечернята с техните начала и началото на стихирата на *слава*, а в *Slav. 13* се дава стихирата на *слава* на *Господи възвах*, а не се споменават *стиховните* стихирите. В *ЦИАИ 201* стихирите, които е указано да се пеят като *стиховни*, в *Slav. 13* са дадени като стихирите на *Господи възвах*.

На **6 септември** и **8 септември** стихирата, която е дадена на *и ныне* в *Slav. 13*, в *ЦИАИ 201*, е указана на *слава*. На 6 септември се празнува архангел Гавриил, а на 8 септември е Рождество на Пресвета Богородица. Подобен е случаят и на Господския празник св. Преображение, **6 август**. Стихирата, която в *ЦИАИ 201* е дадена на *слава* на *Господи възвах* (л. 76об./2), в *Slav. 13* е дадена на *и ныне* (л. 97об./17). На *и ныне* като правило се пее богородична стихира, затова е естествено на Богородичен празник да няма празнична стихира на *слава*, но тя да се пее на *и ныне*. При Господските празници и празниците на светите ангели има подобен стремеж стихирите на *и ныне* да са посветени на празника. Но в *ЦИАИ 201* в посочените случаи виждаме отражение на друга традиция.

6 септември

НА СТН̂ · ВЪ Ѡ̂ · СЛА̂ ГЛА̂ · Н̂ · /
 Ꙗко ѸННОНАУАЛННЬ · Ꙗ̂ ННѢ̂ ·
 Б̂ ·

ЦИАИ 201 (л. 12/28–29)

НА/ СТѢНО · В Ѡ̂ · СЛА̂ · И НН̂ ·
 ГЛА̂ · И̂ · Ꙗко ѸННОНАУАЛННЬ̂
 ·

Slav. 13 (л. 19об./23–25)

8 ноември

НА СТН̂ · Ѡ̂ · СЛА̂ · ГЛА̂ · Н̂ Ꙗко
 ѸННОНАУА/ЛНН̂ ·

ЦИАИ 201 (л. 28об./8–9)

НА СТѢН · В Ѡ̂ · СЛА̂ · / И НН̂ ·
 ГЛА̂ · И̂ · Ꙗко ѸННОНАУАЛННЬ̂ И̂
 ПОВОРНЬ̂ ·

Slav. 13 (л. 40/7–8)

Към тези три случая ще добавим и този на **12 август** – Отдание на празника Преображение Господне. Тук в *ЦИАИ 201* не се указва да се пее стихира на *слава* на *стиховните*, за разлика от *Slav. 13*, където има указание, но без да се дава началото на стихирата:

НА СТН̂ · ПРѦ̂ СЛА̂ · Н̂ ННѢ̂ ПРѦ̂
 ·

ЦИАИ 201 (л. 76об./11)

НА СТѢНѢ̂ , СТѢ̂ , ПРА̂ · СЛА̂ ·
 ТАКОЖЕ̂ ,

Slav. 13 (л. 99/6)

Другите случаи на разлики в богослужебните указания за стихирите на вечернята са:

13 септември. В двата текста са посочени различни стихирите на *Господи възвах* на *и ныне*, като стихирата в *ЦИАИ 201* (л. 14об./5, 9, 10–11) на това място в *Slav. 13* е дадена като една от *стиховните* стихирите. В *Slav. 13* няма указания за *слава* и *и ныне* (л. 22/25, л. 22об./5, 7–8). Може да се отбележи, че тази стихира не присъства в текста на служба на църковнославянски език днес (ср. *Минея 1893С*: 248 – 272.).

26 септември. Една от двете стихирите, които се повтарят на литията, в *ЦИАИ 201* се отличава от стихирата, дадена в *Slav. 13*. Не е възможно да се определи целият състав на стихирите тук, понеже в текстовете се дават само повтарящите се от тях и има вероятност в *ЦИАИ 201* да се повтаря такава, която в *Slav. 13* се полага да се пее един път. Допълнително може да се каже, че първата от тях, която е посочена за повторение, сега се пее на *слава* на *Господи възвах* на Малката вечерня (ср. *Минея 1893С*: 505 – 506), а вторите стихирите и от двата преписа не можем да намерим в службата на църковнославянски език за 26 септември (ср. *Минея 1893С*: 505 – 530).

4 декември. Тук стихирата, която в *ЦИАИ 201* е посочено да се пее на *слава* на *Господи възвах* (л. 19об./28–29, 30 – л. 20/1–2), в *Slav. 13* е указана на *слава* на *стиховните*, а на *слава* на *Господи възвах* е дадена друга стихира (л. 29.об./2–3, 5–6), за която няма указания в *ЦИАИ 201*. На *слава* на *стиховните* в *ЦИАИ 201* краткото се указва да се пее стихира на светицата, без да е записано в текста началото на тази стихира. В *Slav. 13* и двете *слави* са на глас 6, а в *ЦИАИ 201* не е посочен глас на славата на *стиховните*.

25 март. В рубриката за съединяването на службата на празника *Благовещение* с *Неделя вая*. На първо място, ще отбележим, че на литията в *ЦИАИ 201* (л. 58/10) е посочено да се пее кондак, а в *Slav. 13* – тропарът на празника и кондак. На второ място, указанията за *слава* на *Господи възвах* в двата текста се различават. Стихирата, която в *Slav. 13* е на *слава* (л. 80/15–18), в *ЦИАИ 201* (л. 59/22–24) е една от самогласните стихирите на Цветница преди *слава*, а на *слава* няма указана стихира. На *и ныне* и в двата текста е указана една и съща стихира на Благовещение.

23 април. На тази дата открихме две разлики. Първата е на *слава и ныне* на *литията*, където в двата типика се дават различни стихирни, а на *и ныне* в *Slav. 13* се указва да се пее стихирата на деня, а в *ЦИАИ 201* – Богородична: $\hat{c}\hat{l}\hat{a} \cdot \hat{g}\hat{l}\hat{a}$, • $\hat{e}$ • $\text{вс}\hat{я}\hat{д}\hat{а}\hat{в}\hat{с}\hat{н}\hat{я}/\hat{c}\hat{l}\hat{a} \cdot \hat{g}\hat{l}\hat{a}$, $\hat{т}\hat{ь}$, $\hat{п}\hat{р}\hat{т}\hat{е}\hat{в}\hat{ь}\hat{р}\hat{н}\hat{ы}\hat{я}\hat{д}\hat{е}\hat{т}\hat{в}\hat{р}\hat{ь}$. Втората разлика касае указанията за *стиховните* стихирни. В *ЦИАИ 201* се дават указания да се пее пет стихирни само на *светията*, а в *Slav. 13* – само на *деня* (т.е. от Цветния триод, тъй като паметта на светията се празнува винаги в периода на Петдесетница (вж. ЦТриодъ 2003(1893): 338). Стихирата на *слава* и в двата текста е една и съща – на *светията*. Също така може да се отбележи, че терминологията в *ЦИАИ 201* се отличава от тази в преписа от Йерусалимската патриаршия (стихирни на *празника* – стихирни на *деня*). (*ЦИАИ 201* л. 85/2, 5–7 – *Slav. 13* л. 63/13, 17, 18–19).

14 юни. На тази дата намираме разлика в указанията за *стиховните* стихирни на вечернята. В *ЦИАИ 201* (л. 63/13, 17, 18–19) се дава указание всички стихирни да се пее от Октоиха, а в *Slav. 13* (л. 85/2, 5–7) е дадена и една стихира със стиха си на Предтеча, както и стихирата на *слава* е негова: $\text{в}\hat{\omega} \cdot \hat{c} \cdot \hat{т}\hat{е}\hat{р}\hat{е}\hat{в}\hat{е}\hat{т}\hat{е}\hat{т}\hat{в}\hat{о}\hat{й}\hat{г}\hat{и}$, $\hat{c}\hat{а}\hat{г}\hat{l}\hat{а} \cdot \hat{g}\hat{l}\hat{а}$, $\hat{д}$, $\text{в}\hat{е}\hat{с}\hat{я}\hat{л}\hat{а}\hat{д}\hat{н}\hat{е}$, $\hat{c}\hat{l}\hat{a} \cdot \hat{g}\hat{l}\hat{a} \cdot \hat{c}$ • $\hat{п}\hat{р}\hat{о}\hat{ч}\hat{е}$ и $\hat{п}\hat{р}\hat{о}\hat{п}\hat{о}\hat{в}\hat{ь}\hat{д}\hat{н}\hat{и}\hat{ч}\hat{е}\hat{х}\hat{ь}$.

27 юли (*ЦИАИ 201* л. 73/28–29 – *Slav. 13* л. 94об./2–5), както и случаят за **2 август** (*ЦИАИ 201* л. 74об./14 – *Slav. 13* л. 96об./24), който е идентичен по отношение на стихирите на *Господи въззвах*. В текста на *ЦИАИ 201* няма указания за самогласните стихирни на *Господи въззвах*, дадени в *Slav. 13*. На *стиховните* стихирни указанията в *Slav. 13* определят стихирите да са от Октоиха, а само *славата* да е дадена отделно. В *ЦИАИ 201* не се указват *стиховните* стихирни въобще. Ако в *ЦИАИ 201* са пропуснати указанията за *стиховните* стихирни на вечернята, то това означава, че тези стихирни се взимат от Октоиха.

4. Разлики в указанията на утренията (без указанията за Апостолските и Евангелските четива). Тук става преди всичко въпрос за стихирите на *хвалитните* и за *стиховните* стихирни и да се регулира съединяването на службата на дневния светия със службата на предпразненство или попразненство, отбелязани в богослужебните рубрики на месецословната част. Открихме 5 такива случая:

3 ноември. В *ЦИАИ 201* на *стиховните* на утренията са указани стихирни само от Октоиха, а в *Slav. 13* – стихира и на светията със стих (л. 28об./18 – л. 39/5–8). По това указанията си приличат с тези за *стиховните* на *вечернята* за 14 юни.

29 декември. В *ЦИАИ 201* (л. 43/2–4): I. на *хвалитните* псалми се дават указания: 1) да се пее три стихирни на светите младенци и се дават техните начала, 2) на *слава* се дава началото на стихира на преподобния, 3) на *и ныне* се указва да се пее стихира на празника; II. на *стиховните* се казва да се пее всичките на празника. В *Slav. 13* (л. 58об./25–27 – л. 59/1–2) няма *хвалитни* стихирни, а същите указания с началата на стихирите, които в *ЦИАИ 201* се дават на *хвалите*, на тяхната *слава* и *и ныне*, се дават на *стиховните*, но веднага следва забележката, че тези стихирни могат да бъдат изпети и на *хвалите*. За сравнение днешната служба на църковнославянски език следва реда, описан в *ЦИАИ 201* (ср. Минея 1893Д: 580 – 598), т.е. следва се общият ред, където, ако паметта не е славнословна, то няма и нейни стихирни на утренията, защото на *стиховните* в попразненство винаги се пее пет стихирни на празника.

Навечерие на Богоявление. В *ЦИАИ 201* (л. 46/13) се дава указание да се повторят две *хвалитни* стихирни, а в *Slav. 13* (л. 63/14–16) – да се повтори една, което означава, че в първия случай имаме само две стихирни, а във втория – три, като не се дават началата им. За сравнение в днешната служба на църковнославянски език стихирите са 4, поради което няма нужда някоя от тях да се повтаря (ср. Минея 1893Я: 116.).

24 април. В *ЦИАИ 201* (л. 63об./7–8) на *хвалите* се указва да се пее пет стихирни на деня и светията, а в *Slav. 13* (л. 85/22–23) – само на светията и се дава указание да се повтори първата стихира, като не се дават началата им. За сравнение в днешната служба на църковнославянски език на дневния светия няма въобще стихирни на утренията (ср. Минея 1893А: 228.).

2 май. В текста на *ЦИАИ 201* (л. 64об./4) се дава указание на *и ныне* на *стиховните* на утренията за стихира $\hat{б}$, а в *Slav. 13* – на деня (л. 86/25).

5. Разлики в указанията на часовете в **Богослужебните глави на Благовещение** – в рубриката, в която се излага редът на службата в случай на съвпадане на празника Благовещение с Велики петък:

У̀А́ ЖЕ́ , А́ / НЕ́ ПОЕ́МЪ ꙖꙖ КРОМЪ́

ОУ́ТРОСА́ ВЪ́ СВОЕ́ ВРѢ́МА́ ПОЕ́Т СА́/

СѸ́ЛІА́ ЖЕ́ У́АСОВО́МЪ́ У́СТАВЛѢ́МЪ

РА́ДН ПРАЗННКА́ . / У̀А́ ЖЕ́ ПРѢ́ВЫ

БЫ́ВАЕ́ Ꙗ́АКО́ЖЕ́ ОУ́СТАВЛѢ́НО́ БЫ́

ВЪ́ ВЕ́ ПЪ́А́

ЦИАИ 201 (л. 60об./13–16)

У̀А́ ЖЕ́ , А́ • БЫ́ВАЕ́ Ꙗ́АКО́ЖЕ

У́СТАВЛѢ́НО́ БЫ́СТЪ́ • ВЪ́ ВЕ́ЛІ́

У́Е́ •

Slav. 13 (л. 82/3–4)

Тук ясно се вижда интерполацията в текста на *ЦИАИ 201*. Паралелно е запазен първоначалният вариант на указанието за 1 час. Само последното указание намираме в *Slav. 13*, което заедно със запазването му в *ЦИАИ 201* ясно показва първоначалното състояние на текста на Първия български превод, запазено в преписа в Йерусалимската патриаршия.

6. Разлики в указанията за изменяемите части на **Божествената литургия** (без Евангелските и Апостолските четива), т.е. антифоните, прокимените и алилуарите и причастните стихове.

По отношение на **антифоните** при съпоставката на двата текста бяха открити разлики само в един случай на **14 септември** в третия антифон. В *ЦИАИ 201* разпределението на стиховете на трети антифон е различно от разпределението на стиховете в текста на *Slav. 13*. В текста на *ЦИАИ 201* има стих, който липсва в *Slav. 13*, в текста на който стихът, който е четвърти в *ЦИАИ 201*, в *Slav. 13* е разделен на две части – първата е трети стих, а втората – четвърти стих.

Разлики в указанията за **прокимените** открихме в 5 случая, като за **2 октомври**, **17 ноември** и **2 май** става дума за едни и същи различия, макар и в друг графичен вид. В *ЦИАИ 201* прокименът на св. Литургия е гла́ • зъ въ́звеселѣнтъ сѧ праведни́ • ѿ оуслы́ бѣ гла́ моѣ (л. 21об./27–28), а в *Slav. 13* – у́тнаѧ ꙗ́ркъ гѣмѣ́ • ѿ что́ въ́ззѧмѣ́ (л. 31об./19–20). Примерът е от 2 октомври.

Другите два случая са за **3 октомври**, където срещу прокимена в *ЦИАИ 201* „возвеселитя праведник“ в *Slav. 13* имаме указание за **въ́схвалѣтъ сѧ прѣ́вѣнїи • ѿ • въ́спонїте гѣви** (л. 22/16–17 – л. 32/12–13); и за **25 март**, в Благовещенските богослужебни глави, в рубриката, в която се разглежда съвпадането на празник Благовещение с Велики четвъртък, в *ЦИАИ 201* на утрента се посочва само прокименът на празника (л. 60/18), а в *Slav. 13* – на празника, след това на деня (л. 81/26);

Разлики в указанията за **алилуарите** откриваме само в два случая – за **9 март** и за **30 юни**. В случая с паметта на светите 40 мъченици, в рубриката, когато паметта съвпадне с някой от делничните дни на Великия пост, където алилуарът е различен, а неговият стих остава един и същ и в двата преписа: прѣ́несѣте гѣви́ сѣ́бѣ • ѿ Ꙗ́ко ꙗ́коуспѣна ны́ еси́ бѣ́ (л. 56об./24–25), а в *Slav. 13* – **въ́скли/кнѣ́те гѣви́ , ѿ • Ꙗ́ко ѿскѣсѣлѣ́ ны́ еси́ бѣ́же** (л. 77/6–7); на другата дата указанията се различават по това, че в *Slav. 13* се дава, освен общият апостолски алилуар, и допълнителен – **нѣ́а исповѣ́ • ѿ • днѣ́ днѣ́ю ѿрѣ́гаѣтъ́** (л. 69об./15 – л. 92/5–7).

Най-много разлики открихме в **причастните стихове** – 10 случая:

На **16 септември** в *ЦИАИ 201* е посочен причастен стих **ра́дѣнтесъ ꙗ́** (л. 18/16), а в *Slav. 13* – **въ́ памѣ́ вѣ́чнѧжъ** (л. 27об./6).

Същата разлика в причастния стих в текста на *ЦИАИ 201* и *Slav. 13* има (в различен графичен вид и различна пълнота на ексерпцията) и на **1 ноември** (л. 27/15 – л. 38об./3), **9 март** (л. 56об./28 – л. 77/10), **11 юни** (л. 67/7 – л. 89/24), **14 юни** (л. 67об./7 – л. 89об./23–24) – и забележката причастният стих на светител да се търси **въ́/ архѣ́рарсѣ́** и **20. VII**. (л. 72/19 – л. 95/2–3 – *Slav. 13* не дава причастен стих, но препраща към службата на св. пророк Елисей на 14. VI.).

На **23 октомври** в *ЦИАИ 201* е даден причастният стих **въ́ памѣ́ въ́ч** (л. 2об./3), а в *Slav. 13* – **въ́ всѧ́ зѣмѧ́** (л. 36об./6).

Същата разлика в причастния стих в текста на *ЦИАИ 201* и този на *Slav. 13* има (в друг графичен вид и различна пълнота на ексерпцията) и на **17 ноември** (л. 31об./5 – л. 44/1) и на **2 август** (л. 75/7 – л. 97/19).

На **7 януари** В *ЦИАИ 201* се посочва причастен стих въ пмѡмъ вѣ (л. 47/27), а в *Slav. 13* – ꙗви сѧ вѣгѡдѣтъ вѣжїѧ • спаснаа въсѣмѣмъ ѡлѡмъ (л. 67/7–8).

Трябва да бъде отбелязано, че картината, която се изяснява в месецословната част по отношение на прокимените, алилуарите и причастните стихове, по всичко изглежда, че се разпространява и върху триодната част. Ще дадем само един пример, който открихме при съпоставката на текста на триодната част на *ЦИАИ 201* със същото място в текста на *Slav. 13*, от указанията за св. Литургия в **Събота сиропустна** за причастния стих:

<p>ꙗрѣ ѡмѣн сѧ • <i>ЦИАИ 201</i> (л. 83об./8)</p>	<p>ꙗрѣ , вѣ пмѡмъ вѣѡмѡмъ вѣжѣтъ <i>Slav. 13</i> (л. 107/15)</p>
--	---

Затова този случай отнасяме към първата група с различни причастни стихове (**16.IX**).

В **заключение** можем да кажем, че редакционната работа, залегнала в двата преписа на Първия български превод на Йерусалимския типик, е извършена в текстовете им всеотстранно и детайлно. Всяка една богослужебна рубрика е била проверена и, когато е трябвало да бъде пригодена за нуждите на службата, за която са извършени преписите, такива промени са правени. Тези промени засягат и общите богослужебни указания, указанията за уставните четения, за състава и разпределението на химнографския материал, както и състава на изменяемите части на св. Литургия като антифоните, прокимените, алилуарите и за причастните стихове.

Открити бяха връзките на размяна на химнографски материал между стихирите на *Господи воззвах* и *стиховните* стихирите на вечернята, и между *хвалитните* стихирите и *стиховните* стихирите на утрента, което диференцира величината на празника в двата преписа.

Въвеждането на нови паметни, както видяхме в *ЦИАИ 201*, променя и състава на службата.

В единични случаи бяха установени разлики в състава на химнографския материал, което говори за отлики в богослужебния корпус, съпътстващ дадения типик, и невинаги е приведен в съответствие с новия типик, но и допълнително редактиран, за да включва нови паметни (например т.нар. „търновски паметни“) с техните служби.

В откритите случаи богослужебните указания в единия препис не могат да бъдат разбрани без съпоставката с другия. Тя също така често помага да установим и първоначалния вид на текста на превода на Типика, излязъл изпод перото на стареца Йоан във Великата лавра на Света гора Атон.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Димитров 2014:** Димитров, Димитър. *Черепишият типик (ЦИАИ 44) от XIV век в контекста на среднобългарската традиция на църковните уставни*. София. [Дисертация.] // **Dimitrov 2014:** Dimitrov, D. Cherepishkiyat tipik (CIAI 44) ot XIV vek v konteksta na srednobaľgarskata traditsiya na tsarkovnite ustavi. Sofia. [Dissertation.]
- Дмитриевский 1890:** Дмитриевский, А. Путешествие по Востоку и его научные результаты. Киев. // **Dmitriyevsky 1890:** Dmitriyevksy, A. Puteshestvie po Vostoku i ego nauchnye rezul'taty. Kiev.
- Кожухаров 1974:** Кожухаров, Ст. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. – В: *Търновска книжовна школа. 1371 – 1971*. София, 277 – 309. // **Kozhuharov 1974:** Kozhuharov, St. Tarnovskata knizhovna shkola i razvitiето na himnichnata poeziya v starata baľgarska literatura. – In: *Tarnovska knizhovna shkola. 1371 – 1971*. Sofia, 277 – 309.
- Красносельцев 1888:** Красносельцев, Н. Ф. Славянские рукописи Патриаршей библиотеки в Иерусалиме. – В: *Православный собеседник*, № 12, 16 – 17. // **Krasnoseltsev 1888:** Krasnoseltsev, N. F. Slavyanskiye rukopisi Patriarshey biblioteki v Ierusalime. – In: *Pravoslavny sobesednik*, № 12, 16 – 17.
- Мансветов 1885:** Мансветов, И. *Церковный устав (типик), его образование и судьба в греческой и русской церкви*. Москва. // **Mansvetov 1885:** Mansvetov, I. *Tserkovny ustav (tipik), ego obrazovaniye i sud'ba v grecheskoy i russkoy tserkvi*. Moskva.

- Миня 1893:** Миня. Типография Киево-Печерской лавры. Киев. // **Mineya 1893:** Mineya. Tipografiya Kievopechorskoj lavry. Kiev.
- Миня 1893А:** Миня. Т. Месяц Априлий. Москва. // **Mineya 1893А:** Mineya. T. Mesyats Apriliy. Moskva.
- Миня 1893Д:** Миня. Т. Месяц Декемврий. Москва. // **Mineya 1893Д:** Mineya. T. Mesyats Apriliy. Moskva.
- Миня 1893С:** Миня. Т. Месяц Септемврий. Москва. // **Mineya 1893С:** Mineya. T. Mesyats Apriliy. Moskva.
- Миня 1893Я:** Миня. Т. Месяц Януарий. Москва, 1893. // **Mineya 1893Ya:** Mineya. T. Mesyats Apriliy. Moskva.
- Пентковский 2004:** Пентковский, А. М. Йерусалимский устав и его славянские переводы в XIV в. – В: *Преводите през XIV столетие на Балканите. Доклади на международната конференция София, 26 – 28 юни 2003.* Тасева, Л. (отг. ред.), Йовчева, М., Фос, Кр., Пентковская, Т. (ред.). София: Издателска къща „ГорексПрес“, 151 – 171. // **Pentkovskiy 2004:** Pentkovskiy 2004. – In: Taseva, L. (otg. red.), Yovcheva, M., Voss, Chr., Pentkovskaya, T. (red). *Prevodite prez XIV stoletie na Balkanite. Dokladi na mezhdunarodnata konferentsiya Sofiya, 26 – 28 yuni 2003.* Sofia: Izdatelska kashta “GoreksPres”, 151 – 171.
- Розов 1914:** Розов, В. Болгарские рукописи Иерусалима и Синая. – В: *Минало*, кн. № 9, 33. // **Rozov 1914:** Rozov, V. Bolgarskiye rukopisi Ierusalima i Sinaya. – In: *Minalo*, kn. 9, 33.
- Скабалланович 2004:** Скабалланович, М. Толковый Типикон. Москва: Издание Сретенского монастыря. // **Skaballanovich 2004:** Skaballanovich, M. Tolkovy tipikon. Moskva: Izdaniye Sretenskogo monastyrya.
- Сырку 1898:** Сырку, П. *К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке.* Т. I, Вып. I. Санкт-Петербург. // **Syrku 1898:** Syrku, P. *K istorii ispravleniya knig v Bolgarii v XIV veke.* T. I, Vyp. I. Sankt-Peterburg.
- Христова-Шомова 2008:** Христова-Шомова, И. Йерусалимският типик от библиотеката на Гръцката православна патриаршия в Йерусалим. – В: *Jews and Slavs. 20. The Holy Land and the Manuscript Legacy of Slavs.* Edited by W. Moskovich, S. Nikolova and M. Taube. Jerusalem – Sofia, 125–168. // **Hristova-Shomova 2008:** Hristova-Shomova, I. Yerusalimskiyat tipik ot bibliotekata na Grytskata pravoslavna patriarshiya v Yerusalim. – In: *Jews and Slavs. 20. The Holy Land and the Manuscript Legacy of Slavs.* Edited by W. Moskovich, S. Nikolova and M. Taube. Jerusalem – Sofia, 125–168.
- Христова-Шомова 2012:** Христова-Шомова, И. Византийските богослужбни уставы и техните славянски съответствия. – В: *Старобългарска литература*, 45 – 46, 116 – 143. // **Hristova-Shomova 2012:** Hristova-Shomova, I. Vizantiyskite bogoslužhebni ustavi i tehните slavyanski saotvetstviya. – In: *Starobalgarska literatura*, 45 – 46, 116 – 143.
- ЦТриодь 2003(1893):** Триодь Цветная. Репринтное воспроизведение издания. 1893 года. Москва: Синодальная типография. Москва. // **TsTriod' 2003(1893):** Triod Tsvetnaya. Reprintnoye vosproizvedeniye izdaniya. Moskva: Sinodal'naya tipografiya 1893 goda. Moskva.